

EVIG KJØTT – EVIG LIV?

KRITIKK AV
GREEK RESURRECTION BELIEFS AND THE SUCCESS OF CHRISTIANITY
DAG ØISTEIN ENDSJØ
(PALGRAVE MACMILLAN 2009)

Av Lars Holm-Hansen

Den norske religionsviteren Dag Øistein Endsjø forsøker i *Greek Resurrection Beliefs and the Success of Christianity* å vise at kristendommens suksess i de første århundrene av vår tidsregning i stor grad skyldes at den utvidet håpet om legemets oppstandelse til å gjelde ikke bare noen få utvalgte, men *alle mennesker*.

I forskningslitteraturen har det vært vanlig å mene at kristendommens dogme om legemets oppstandelse representerte noe nytt innenfor den gresktalende kulturen hvor kristendommen først oppstod, og at kristendommen først fikk gjennomslag ved å *nedkjempe* den rådende greske kulturen. Dette synet kommer for eksempel til uttrykk i artikkelen «Død – døden i ulike religioner» i Store Norske Leksikon, hvor det heter:

Den greske troen på sjelens udødelighet har vært en understrøm i kristen teologi og fromhet. Denne ideen står på mange måter i et spenningsforhold til den kristne bekjennelse av troen på legemets oppstandelse, som har røtter i jødisk tradisjon og skapertro.

Endsjø forsøker mot dette å vise at troen på legemets oppstandelse ikke har sine røtter i jødedommen, men i den greske kulturen. Endsjø skiller riktignok skarpt mellom den platonske filosofiske kulturen på den ene side og folketroen på den annen side, som særlig kommer til uttrykk i Homers *Iliaden* og *Odysseen*, de kanoniske tekster gjennom hele antikken.

Filosofene var stort sett skeptiske til ideen om legemets oppstandelse, noe vi blant annet ser hos Platon, som hevder det bare er sjelen, og ikke kroppen, som er udødelig. Det foreligger riktignok et slektskap mellom filosofenes oppfatning og godtfolks tro på «livet» etter døden som en skyggetilværelse i dødsriket, hvor bare sjelen eksisterte videre. Men ettersom de fleste grekere oppfattet mennesket

som en enhet av kropp og sjel, framstod dette «livet» slett ikke som et liv, men som en død, eller kanskje mer som en slags skinndød. Det å leve uten kropp, er verre enn å være slave i den virkelige verden, sier Akilles i *Iliaden*.

Men grekerne forestilte seg også en annen mulighet for en tilværelse etter døden, nemlig en fullverdig oppstandelse av mennesket som en enhet av kropp og sjel. Denne gunstige skjebnen var bare noen få forunt, men den er like fullt den bærende bjelken i Endsjøs argumentasjon. For grekerne var det i utgangspunktet bare gudene som levde evig i en enhet av kropp og sjel. Gudene tenkte, følte, hadde sex og spiste, akkurat som vanlige mennesker, men de var altså udødelige. Skillet mellom en dødelig og udødelig *fysisk* eksistens utgjorde selve skillet mellom mennesker og guder. Gudene eksisterte riktignok fysisk på en annen måte enn menneskene, ettersom kroppene deres ikke kunne ødelegges, men de eksisterte likefullt fysisk.

Selv om de antikke kildene er flertydige, hevder Endsjø at en rekke mennesker unngikk dødsriket og ble guddommeliggjort, det vil si at de ble gjenoppreist fra de døde og deretter oppnådde fysisk udødelighet. Dette gjelder blant andre Akilles, Memnon, Alkmene, Asklepios, Semele, Herakles, Melikertes, Paplaemon, Rhesus, Kastor, Helena og Aristeas fra Prokonnesos, og kanskje også Polydevkes, Alexander den Store og Nero. Endsjø forsøker med dette å vise at antikkens greske kultur allerede var fortrolig med ideen om legemets oppstandelse i det øyeblikk kristendommen begynte å vokse fram rett etter Jesu død.

Det kristne synet på oppstandelsen

De tidlige kristne i det første århundret av vår tidsregning hadde imidlertid ulike oppfatninger av oppstandelsens karakter. Paulus, som er den tidligste av forfatterne i Det nye testamente, sier: «Kjøtt og blod kan ikke arve Guds rike, og det forgjengelige skal ikke arve uforgjengelighet» (1.

Korinterbrev 15,50). I Romerbrevet 7,18 heter det: «For jeg vet at i meg, det vil si i mitt kjøtt og blod, bor det ikke noe godt». Det er riktignok ikke helt klart hvordan Paulus forestiller seg oppstandelsen. Han kommer for eksempel med følgende kryptiske utsagn: «Se, jeg sier dere en hemmelighet: Vi skal ikke alle sovne inn, men vi skal alle forvandles, brått, på et øyeblikk, ved det siste basunstøt. For basunen skal lyde, de døde skal stå opp i uforgjengelighet, og vi skal bli forvandlet» (1. Kor 15, 51-52). Endsjø fastholder imidlertid at denne forvandlingen ikke, som hos grekerne, dreier seg om å oppnå fysisk udødelighet.

Endsjø tilbakefører Paulus' negative syn på kroppen og legemets oppstandelse til hans jødiske bakgrunn. Jødedommen har ikke, slik det er vanlig å hevde, noe klart syn på oppstandelsens karakter, og det er i det hele tatt lite som peker i retning legemets oppstandelse i jødedommen. Endsjø drøfter i denne forbindelse klassiske tekststeder som er blitt brukt for å vise at jødene trodde på fysisk oppstandelse, blant annet: «Dine døde skal bli levende, de døde legemer som tilhører meg, de skal stå opp» (Jesaja 26,19), og: «Mange av dem som sover i jorden, skal våkne opp, noen til evig liv, andre til skam og evig avsky» (Daniel 12,2). Endsjø hevder imidlertid at det er høyst usikkert hvorvidt Jesaja og Daniel her referer til fysisk oppstandelse.

Ganske annerledes forholder det seg med de fire evangelieforfatterne, og da særlig Lukas, som er den mest «greske» av dem. Da Jesus viste seg for disiplene etter at han hadde oppstått fra de døde, heter det hos Lukas (24, 36-43):

Mens de snakket om dette, sto Jesus selv midt iblant dem og sa: «Fred være med dere!» De ble forferdet og redde, for de trodde de så en ånd. Men han sa til dem: «Hvorfor er dere grepet av angst, og hvorfor våkner tvilen i hjertet deres? Se på hendene og føttene mine; det er jeg. Ta på meg og se! En ånd har ikke kjøtt og bein, som dere ser at jeg har.» [Dermed viste han dem sine hender og føtter.] Da de i sin glede ennå ikke kunne tro, men bare undret seg, spurte han dem: «Har dere noe å spise her?» De ga ham et stykke stekt fisk, og han tok det og spiste mens de så på.

Endsjø tolker dette og flere andre tekststeder som et klart belegg for at Lukas oppfatter oppstandelsen som legemlig. Vi står altså overfor en splittelse innenfor den tidlige kristendommen mellom Paulus' avvisning av legemets oppstandelse og særlig Lukas' tilslutning til legemets oppstandelse. Denne konflikten fortsatte de neste par århundrene, før legemets oppstandelse ble et etablert dogme på 300-tallet, slik det for eksempel kommer til uttrykk i tredje artikkel i den apostoliske trosbekjennelse: «Jeg tror

på Den Hellige Ånd, en hellig, allmenn kirke, de helliges samfunn, syndenes forlatelse, legemets oppstandelse og det evige liv».

Endsjø hevder at kristendommen i stor grad fikk gjenomslag i Romerriket, og særlig de gresktalende delene, fordi den tilpasset seg og utvidet den allerede eksisterende folketroen på legemets oppstandelse. De første to århundrene av vår tidsregning var denne debatten levende. Gnostikerne og enkelte kirkefedre som Origenes avviste legemets oppstandelse, mens Tertullian og mange andre var tilhengere av den.

Et hovedproblem for tilhengerne av legemets oppstandelse var å begrunne at *alle* mennesker kunne oppnå legemlig oppstandelse. At Jesus som enkeltmenneske hadde gjenoppstått fysisk, utgjorde ikke noe avgjørende problem, ettersom grekerne allerede var fortrolige med at en rekke mennesker var blitt fysisk udødeliggjort. For grekerne var det først og fremst vanskelig å godta at de tusener og atter tusener tilintetgjorte kroppene til de som allerede hadde dødd, skulle gjenoppstå. Hvordan kunne kjødet gjenoppstå fra intet?

Tidlige kristne løsningsforsøk var å hevde at intet er umulig for Gud, men dette argumentet gjorde lite inntrykk på grekerne, som mente at gudene ikke kunne bryte med naturlover de selv hadde opprettet, og disse naturlovene innebar at ødelagte kroppene forble ødelagt. En mer tilfredsstillende løsning ble først oppnådd da man begynte å argumentere naturvitenskapelig for at det materielle stoffet fra de døde menneskekroppene ikke kunne inngå i andre fysiske forbindelser, men på en eller annen måte ble oppbevart til oppstandelsens time, hvor de ulike kroppspartiklene ville bli satt sammen igjen til et fullt legemlig og evig liv.

Men det var i og for seg ikke disse argumentene som gjorde utslaget; det var snarere den kristne læren om alle troende menneskers legemlige oppstandelse som ga antikkens mennesker et håp om å overvinne døden. I den førkristne greske verden gjaldt det for (nesten) alle mennesker at de simpelthen døde, det vil si at de ikke fortsatte å eksistere kroppslig etter døden, men kun som skinndøde i dødsriket. Det var først kristendommen som ga dem håp om noe annet.

Religionskritikk eller religionsvitenskap?

Endsjøs bok er et friskt og polemisk angrep på en sentral antagelse innenfor teologien og religionsvitenskapen. Jeg vil tro at denne boka representerer en utfordring som disse fagfeltene ikke kan la være å ta opp. Men nettopp bokas polemiske preg kan iblant gi argumentasjonen inntrykk av

å være noe tendensiøs.

For å antyde noe av denne problematikken, vil jeg anføre Endsjø's behandling av et sentralt tekststed i hans argumentasjon, nemlig Lukas 3,6. I Endjø's gjengivelse av dette tekststedet heter det at «all flesh will see the salvation of God». De norske oversettelsene fra 1978 og 2005 har «og alle mennesker skal se Guds frelse», mens den norske 1930-oversettelsen har «og alt kjød skal se Guds frelse». Her dreier seg om ulike oversettelser, og dermed tolkninger, av det greske ordet *sarx*. Endsjø kommenterer dette slik: «Comparing Luke's claim about the general resurrection with his beliefs about the resurrected Christ, we find that he most probably really means the *flesh* when referring to 'all flesh' and not just all *people* in general, as often was the case in Judaism» (169). Samtidig sier han videre at «it is difficult to see how much more Luke could possibly differ from Paul who maintained that 'no flesh should glory before God'» (169). Men denne skarpe kontrasten forutsetter at det er riktig å tolke *sarx* som «kjøtt» og ikke som «menneske», en tolkning som tross alt bare er «most pro-

bable». Her savner jeg en nærmere redegjørelse for de ulike betydningene av og betydningshistorien til ordet *sarx*, som står helt sentralt i denne boka.

En mer prinsipiell innvendning dreier seg om hvorfor Endsjø har valgt seg ut nettopp oppstandelsesdogmet som bokas tema. Dette er ikke et hvilket som helst dogme, men kanskje det mest sentrale dogmet i kristendommen. Dersom Jesus ikke hadde gjenoppstått, eller mer forsiktig formulert: Dersom Jesu disipler ikke hadde trodd at Jesus hadde gjenoppstått, ville kristendommen aldri ha sett dagens lys, og Jesus ville forblitt en glemt parentes i jødernes historie. Når Endsjø velger seg det sentrale dogmet i kristendommen som sitt tema, kunne det vært interessant å vite om han dermed bedriver religionskritikk på linje med for eksempel Feuerbach, Marx og Freud, det vil si en kritikk som vil underminere kristendommen. I så fall burde dette vært klarere markert. Hvis Endsjø derimot arbeider «rent» vitenskapelig, kan man spørre seg hva som er de hermeneutiske betingelsene for en «ren» vitenskap om et tema som samtidig er et trosspørsmål.

FILOSOFIQUIZ

1. Hvilken triade ligger til grunn for verdens skapelse, ifølge Platon?
2. Hvor mange dåpshandlinger ble det utført i Den norske kirke i 2008?
A: 21 600, B: 38 900 C: 42 600?
3. Nietzsches utsagn om Guds død er velkjent, men en rekke kjente filosofer kom ham i forkjøpet, nevnt to av disse!
4. Hva er forskjellen mellom teisme og deisme?
5. Hvem ble befruktet av Zevs i form av et gyllent regn?
6. Hvor mange mennesker på verdensbasis identifiserer seg som tilhørende en av de tre abrahamittiske religioner?
7. Hvilken filosof er opphavet til analogien om «den himmelske tekannen»?
8. Hva er Guds siste beskjed til menneskeheten ifølge Hitchikers Guide to the Galaxy?
9. Nietzsches utsagn om Guds død er velkjent, men en rekke kjente filosofer kom ham i forkjøpet, nevnt to av disse.
10. Hvilket skip er det Loke kommer seilende med når Ragnarok begynner?

1. Deming (Gud), det Samme (idétverdenen) og det Annet (den før-kosmiske materien).
2. C: 42 600.
3. Hegel nevner Guds død tre ganger, to ganger i *Phänomenologi des Geistes* (1807) og en gang i *Glauben und Wissen* (1802). Guds død er imidlertid her rolket som en del av den kristne frelseslæren, ikke som en ateistisk posisjon. Plurarch (46-120) hevder i *Deipnosophisticorum* at «den store Pan er død». Pascal hevder i §441 av *Pensées* (1670) at naturen er slik at «den overalt bevitner ... en rapt Gud».
4. Tisimen hevder gud eksisterer transcendent, men fortsatt griper inn i verden (det immanente) etter skapelsen. Tisimen hevder derfor at gud ikke åpner seg i det immanente, men kun eksisterer i det transcendent.
5. Danaë, datteren til Akrisios, kongen av Argos, som av sin strenge far sperres inn i et rom, men som allikevel blir befruktet.
6. Litt over 50%, cirka 3,6 mrd.
7. Bertrand Russell (1872 – 1970).
8. «Sorry for the inconvenience».
9. Hegel nevner Guds død tre ganger, to ganger i *Phänomenologi des Geistes* (1807) og en gang i *Glauben und Wissen* (1802). Guds død er imidlertid her rolket som en del av den kristne frelseslæren, ikke som en ateistisk posisjon. Plurarch (46-120) hevder i *Deipnosophisticorum* at «den store Pan er død». Pascal hevder i §441 av *Pensées* (1670) at naturen er slik at «den overalt bevitner ... en rapt Gud».
10. Nagelfar – laget av neplene til fallne krigere.